

M 69

3511

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

МИХАЙЛОВА ОКСАНА ІВАНІВНА

УДК 159.922.62

**ОСОБЛИВОСТІ УСВІДОМЛЕННЯ ЗРІЛОЮ ОСОБИСТІСТЮ
ВІДХИЛЕНИХ ЖИТТЄВИХ АЛЬТЕРНАТИВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ 2012

8645

НБ НПУ ім. М.П. Драгоманова

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
дійсний член НАПН України
Чепелєва Наталія Василівна,
Інститут психології імені Г.С.Костюка
НАПН України, заступник директора
з науково-дослідної роботи.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
член-кореспондент НАПН України
Титаренко Тетяна Михайлівна
Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України,
завідувач лабораторії соціальної психології
особистості;

кандидат психологічних наук, доцент
Андрєєва Ярослава Федорівна
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри психології.

Захист відбудеться 20 листопада 2012 року о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 16 жовтня 2012 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний стан державотворення в Україні характеризується бурхливим темпом змін, які детермінують появу численних життєвих альтернатив як чинників до самотворення кожної особистості в об'єктивному та суб'єктивному вимірах її буття. Соціальні, політичні та економічні процеси зумовлюють появу проблем, які впливають на внутрішні переживання особистості та безпосередньо реалізуються в системі її взаємостосунків із соціумом. Широкий спектр проблемних ситуацій та зростаючий темп їх появи зумовлюють активність та спрямованість особистості не тільки на їх вирішення, але й на прийняття позиції суб'єкта власного життя, який творить його і бере відповідальність за власні рішення та їх імовірні наслідки. Проблема функціонування суб'єктивності особистості виступає суперечливою як у теоретичному, так і у практичному її вирішенні. Життєві альтернативи не тільки зумовлюють активність та спрямованість особистості у їх вирішенні, але й вимагають від неї рефлексивного переосмислення власних життєвих виборів в усвідомленні самих життєвих альтернатив.

Проблема усвідомлення буття та сенсу життя у психологічній науці була представлена в дослідженнях Ш. Бюлер через конкретизацію поняття "життєвий шлях особистості". Подальші тенденції у вирішенні проблеми були розкриті у дослідженнях: психології особистості та особливостей становлення її індивідуальності в процесі вироблення стратегії життя та її реалізації у системі суспільних взаємодій (Б.Г. Ананьев, Л.І. Анциферова, І.С. Булах, Л.С. Виготський, Л.В. Долинська, Т.М. Зелінська, С.Д. Максименко, В.А. Роменець, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева, В.М. Ямницький та ін.); стратегій життя через визначення його діалектики та особистісної регуляції часом (К.О. Абульханова-Славська та ін.); теорії вчинку як системи усвідомлених життєвих виборів (В.А. Роменець та ін.); визначення "нужди" як особливого феномена саморозвитку та самотворення особистості та її суб'єктивності в онтогенезі та генезі її здійснення (С.Д. Максименко та ін.); процесу наративізації суб'єктивного життєвого досвіду особистістю, його переосмислення та репрезентацію у системі життєвих виборів (М.Л. Смұльсон, Н.В. Чепелева та ін.); феноменологічного характеру соціальної поведінки особистості, яка реалізується у життєвих виборах та формує внутрішню свободу (Г.О. Балл, М.Й. Боришевський та ін.).

Особливого значення у вирішенні проблеми усвідомлення життєвих альтернатив набуває пошук співвідношення феноменологічного та екзистенційного підходів, у яких життя особистості, її суб'єктивність, проблеми взаємодії з об'єктивним щодо внутрішнього психічного світу оточуючим світом на сучасному етапі є досить суперечливими. Водночас інтеграція даних підходів виступає як ефективна умова, що забезпечує особистості вихід із ситуації неможливості здійснення тих чи інших життєвих виборів через життєву альтернативу. Підтвердженням даної позиції є дослідження Н.О. Логіновою життєвого шляху як системи внутрішніх репрезентацій та зовнішніх критеріїв різних його етапів. Водночас лишається суперечливим визначення умов, за яких ці внутрішні репрезентації формуються та розкриваються у соціальних стосунках

особистості. Звідси особливої актуальності у методологічному аспекті набуває діяльнісний підхід, зокрема висунуті С.Л. Рубінштейном основні положення життєвого шляху як підґрунтя до становлення особистості як суб'єкта внутрішнього і зовнішнього світів.

Розгляд життєвих альтернатив з позиції інтеграції діяльнісного, феноменологічного та екзистенційного підходів не виступав предметом самостійних досліджень. Існує спектр дотичних досліджень, які виступають необхідними передумовами конкретизації ролі діяльнісного підходу у вирішенні досліджуваної проблеми. К.О. Абульханова-Славська, Л.І. Анциферова, Т.М. Березіна, В.М. Дружинін, О.І. Коржова, Н.О. Логінова, В.А. Петровський, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Б.І. Цуканова та ін. визначають психологічні аспекти життєдіяльності і життєтворчості шляхом констатації закономірностей формування і розвитку особистості, які впливають на процеси її самовизначення в стратегіях та імовірних варіантах життя.

Досить обмежено в психологічних дослідженнях представлена проблема життєвих альтернатив. Б.Ф. Поршнев надає життєвій альтернативі статус феномена психологічного розвитку людини, констатуючи, що історія розвитку людини – це історія відхилених нею життєвих альтернатив. І.Ф. Аршава, А.А. Філіпчева, В.В. Філіпчев розглядають життєву альтернативу як складне динамічне явище, яке вбудоване в єдиний процес психічного розвитку та має різноманітні функції. Життєві альтернативи не зникають з досвіду особистості, оскільки вони вимагають від неї діяльнісного ставлення та формування позиції, яка має функціональне значення в подальшому житті. Найбільшого значення в даному контексті набувають відхилені життєві альтернативи, оскільки вони мають значно більше функціональне значення для психічного розвитку особистості, аніж прийняті. Особливо важливим у цьому плані є період дорослості, коли активність та спрямованість особистості щодо власного життя є найбільш високими і продуктивними.

Проблема усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю практично не розкрита в сучасних наукових дослідженнях. Ідеться про існування суперечностей між визначенням ролі та місця життєвої альтернативи у психічному розвитку особистості, зокрема розуміння її як закономірності розвитку, необхідної умови розвитку свідомості, структурної одиниці життєвого шляху, стратегії життєвих виборів, особистісного вчинку, що і детермінує необхідність констатації життєвої альтернативи шляхом її експериментального вивчення. Розкриття особливостей її усвідомлення впливає на визначення якісних показників особистісного розвитку на етапі дорослості. Все викладене дає можливість розглядати відхилені життєві альтернативи як важливий змістовно-динамічний аспект внутрішнього світу особистості та розвитку її свідомості.

Зважаючи на значущість та недостатню розробленість даної проблеми у психологічній літературі, була обрана тема дисертаційного дослідження: **"Особливості усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Робота виконана відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за напрямом "Теорія та технологія виховання і навчання у системі народної освіти". Тему дисертації, затверджено Вченою радою НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол № 7 від 31.01.2008 р.) та узгоджено міжвідомчою Радою НАПН з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 3 від 25.03.2008 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному аналізі та експериментальному вивченні психологічних особливостей усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив.

Відповідно до поставленої мети було визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив та визначити стан розробленості досліджуваної проблеми в сучасній психологічній науці.
2. Визначити психологічні чинники та умови усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив.
3. Розробити модель усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив.
4. Розробити й апробувати систему психологічної допомоги особистості дорослого віку в усвідомленні відхиленої життєвої альтернативи.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що:

– особливості усвідомлення відхилених життєвих альтернатив носять процесуально-динамічний характер і забезпечуються рефлексією та суб'єктивною наративізацією; конкретизуються часовою локалізацією; реалізуються в особистісних стратегіях (проекція, витіснення, регресія/раціоналізація, інтеграція), якісно-кількісні характеристики яких встановлюються рівнями усвідомлення та зумовлюються віковими показниками розвитку зрілості особистості на етапі дорослого віку;

– відхилені життєві альтернативи та стан їх усвідомлення впливають на спрямованість особистості (за інтелектуальним, емотивним, акмеологічним типами) і визначають тенденції до подальшого життєвого планування;

– формування особистісної ідентифікації, розвиток когнітивної та емоційно-ціннісної рефлексії, розвиток зрілості (цілеспрямованість, змістовність, самореалізація, самоконтроль, відповідальність), диференціація спектру ситуацій виступають необхідними умовами та складовими системи психологічної допомоги особистості дорослого віку з усвідомлення відхилених життєвих альтернатив.

Об'єкт дослідження – усвідомлення особистістю відхилених життєвих альтернатив.

Предмет дослідження – психологічні особливості та умови усвідомлення відхилених життєвих альтернатив особистістю дорослого віку.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань розроблено програму дослідження, реалізація якої передбачала використання таких

методів: **теоретичні:** аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретичних та експериментальних розробок досліджуваної проблеми, поданих у науковій літературі; **емпіричні:** тестування, констатувальний, формувальний та контрольний експерименти. Дослідження та констатація психологічних чинників усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи здійснювалися за методикою багатофакторного дослідження особистості Р.Кеттела (№ 105) (16 PF-опитувальник), індивідуально-типологічного опитувальника Л.М. Собчик (метод дослідження індивідуально-типологічних властивостей особистості), тесту визначення загальних здібностей (Г. Айзенка). Дослідження психологічних умов формування усвідомлення відхилених життєвих альтернатив здійснювалося за допомогою методики визначення рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера (адаптація В.Ф. Бажіна, С.А. Голінкіної, А.М. Еткінда), тесту складножиттєвих орієнтацій Д.О. Леонтьєва, методики "Книга життя" М.Л. Смульсон, методики "Психологічна автобіографія" Є.Ю. Коржової, авторської анкети на визначення особистістю значущості найбільш поширених подій для неї, рівня її відповідальності у прийнятті рішення щодо значущої події; **статистичні:** для статистичного аналізу використовувався U-критерій Манна-Уїтні та коефіцієнт кореляції Пірсона. Для обробки даних застосовувалася комп'ютерна програма SPSS 11.5.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Досліджувані – студенти IV–V курсів заочної форми навчання, 183 особи.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що:

- *уперше* конкретизовано зміст поняття "відхилена життєва альтернатива"; створено процесуально-динамічну модель усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю; визначено специфіку усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив; розроблено методику діагностики усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю; констатовано психологічні умови розвитку усвідомлення відхилених життєвих альтернатив; обґрунтовано та експериментально перевірено програму психологічної допомоги з розвитку усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю;

- *розширено і доповнено* наукові знання про розвиток свідомості у контексті відхилення життєвих альтернатив особистістю на етапі дорослості; про особливості зрілості, суб'єктивності та суб'єктності особистості на етапі дорослості; про закономірності взаємозумовленості усвідомлення та особистісного розвитку;

- *набуло подальшого розвитку* наукове уявлення про феномен свідомості та його значення для становлення зрілості особистості дорослого віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані в роботі результати можуть бути використані як методичний інструментарій для дослідження особливостей усвідомлення життєвого шляху особистості, а також як підґрунтя для розробки психокорекційних програм і технік. Отримані дані щодо усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив можуть бути

використані для доповнення, уточнення змісту освітньо-кваліфікаційних програм підготовки психологів, практичних психологів, соціальних педагогів у вищих навчальних закладах освітньо-кваліфікаційних рівнів "бакалавр", "спеціаліст", зокрема при викладанні таких дисциплін, як "Основи психологічного консультування та психокорекції", "Практикум з групової психокорекції", "Практична психологія індивідуальності", "Групова психотерапія".

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у навчальний процес факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04 від 24.05.2012 р.), факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (довідка № 016/223 від 13.06.2012 р.).

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були представлені та отримали схвалення на Міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми духовності в психології розвитку особистості" (Ніжин, 2008); Міжнародній науковій конференції "Соціально-психологічні трансформації особистості та суспільства на сучасному етапі" (Чернігів, 2008); V Міжнародній науково-практичній конференції "Сучасні проблеми екологічної психології" (Київ, 2009); II Міжнародній науково-практичній конференції "Духовність у становленні та розвитку особистості" (Суми, 2009); Науковому семінарі "Когнітивна психологія через призму психології особистості" (Ніжин, 2009); II Всеукраїнських Гротівських читаннях "Образи сновидінь у творчому та духовному бутті особистості: поліфонія психологічного аналізу" (Ніжин, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих науковців "Теоретичні та практичні проблеми розвитку та реалізації потенціалу особистості" (Одеса, 2009); Всеукраїнській молодіжній науково-практичній конференції "Вектори психології – 2010" (Харків, 2010); Всеукраїнській науковій конференції "Перші сіверянські соціально-психологічні читання" (Чернігів, 2010); II Міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми переживання життєвої кризи" (Ніжин, 2011); Всеукраїнській молодіжній науково-практичній конференції "Вектори психології – 2012" (Харків, 2012); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції "Позитивна психотерапія в Україні: наука, професія, місія" (Ніжин, 2012); засіданнях кафедри психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова; звітних наукових конференціях викладачів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та викладачів і аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2007–2012 рр.).

Публікації. Зміст і результати дослідження викладено у 12 публікаціях, із них 10 – у фахових виданнях, 2 – матеріали конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел із 317 найменувань, 23 додатків. Основний зміст дисертації викладено на 199 сторінках комп'ютерного набору. Робота містить 14 таблиць та 2 рисунки на 16 сторінках. Повний обсяг роботи становить 284 сторінки, з них 52 сторінки – додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт та предмет, сформульовано мету, гіпотезу, завдання, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наводяться дані про апробацію результатів дослідження, впровадження його результатів у практику та публікації за темою дослідження, обсяг і структуру роботи.

У першому розділі – "Теоретичний аналіз проблеми усвідомлення та відхилення зрілою особистістю життєвих альтернатив" – представлено результати теоретичного аналізу літературних джерел із досліджуваної проблеми: проаналізовано проблему життєвої альтернативи особистості в сучасній науці, розкрито психологічну специфіку та взаємозалежність зрілості особистості і дорослого віку, визначено особливості відхилення життєвих альтернатив та здійснення життєвих виборів зрілою особистістю.

Сучасні тенденції у розумінні науковцями життєвої альтернативи та її відхилення визначаються з позицій екзистенційного підходу, за якого актуалізується розуміння буття особистості (К.А. Абульханова–Славська, О.Ф. Лосев, Р. Мей, І. Ялом); з позицій детермінізму, за якого життєва альтернатива розуміється як така, що впливає на становлення та динаміку розвитку індивідуальності особистості в онтогенезі (І.Ф. Аршава, А.А. Філіпчева, В.В. Філіпчев); з позицій культурно-історичного підходу, за якого визначається методологічна цілісність розуміння феноменів психічного розвитку у межах культурно-історичного аспекту функціонування особистості та переживання (Л.С. Виготський, Л.І. Божович, С.Д. Максименко, М.В. Папуча, Б.Ф. Поршнев та ін.); з позицій системно-структурного підходу, за якого життєва альтернатива визначається специфікою причинно-наслідкових зв'язків природи особистості, досвіду, здатності до усвідомлення, осмислення та повідомлення даного досвіду, здатності до побудови дискурсу та розуміння альтернативи як особистісної цінності (М.Л. Смульсон, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева та ін.); з позицій феноменологічного підходу, за якого життєва альтернатива включена до змістовних та смислоутворюючих аспектів створення власного "життєвого шляху" (А. Адамс, Л. Фестінгер та ін.); з позицій концептуальних положень "теорії поля", за якої життєва альтернатива може набувати якості внутрішнього, суб'єктивного життєвого простору, який когнітивно репрезентований і психічно переструктурований у реальний світ життя з відповідними процесами прийняття рішень особистістю стосовно виборів (К. Левін, Г. Томе); з позицій концептуальних положень "теорії вчинку", йдеться про вчинкові дії та їх інтерпретації зрілою особистістю в процесі усвідомлення відхилених життєвих альтернатив (М.М. Бахтін, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн).

Зрілість особистості розкривається шляхом: виділення поняття дорослості в межах внутрішнього часового графіку життя, в якому здійснюється її розгортання (С.І. Головаха, А.А. Кронік); констатації психофізіологічних аспектів зрілості, зокрема як стану, до якого приходить організм в кінці періоду розвитку (фізіологічний аспект), і тенденції до максимального розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей особистості (Е. Еріксон, Е. Клапаред); визначення оптимальної завантаженості, підсиленої мотивації, операціональних

перетворень як умови ефективного розгортання психічних функцій (Б.Г. Ананьєв, Г. Крайг); означення індивідного, суб'єктивного, особистісного та індивідуального рівнів як основи диференціації та типологізації зрілості поза межами онтогенетичних етапів (Б.Г. Ананьєв); визначення суб'єктивної реальності особистості (А.А. Бодалєв, А.А. Реан); вироблення життєвої перспективи та усвідомлення і прийняття особистістю загальнолюдських цінностей (Л.В. Порхачова, К.Я. Джус); окреслення функціональної автономності (Т.М. Титаренко, У. Джеймс, Г. Олпорт, В. Штерн); оволодіння професійною діяльністю та створення сім'ї (Е. Еріксон); досягнення акме або продуктивності як інтегрального творчого утворення періоду життя людини (Н.А. Рибніков).

За результатами теоретичного аналізу проблеми зрілості виділено типи зрілості: психофізіологічна, психічна та психологічна, якісні прояви якої зумовлюються станом сформованості відповідальності, терпимості, саморозвитку особистості. Встановлено, що зрілість не має чітко визначених вікових меж, зокрема фіксується відсутність єдності наукових позицій у даному аспекті, тому зрілість варіюється і ймовірно охоплює період від юності до геронтогенезу.

Життєва альтернатива зумовлюється зрілістю і виступає механізмом ефективного продуктивного розвитку особистості, кінцевим результатом якого виступають новоутворення та перехід на інший якісно-кількісний рівень функціонування. Даний процес забезпечується психологічними механізмами соціальної перцепції, симптомокомплексу усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи та наративної ідентифікації.

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дав можливість визначити як дотичні проблеми: проблему подієвого характеру усвідомлення зрілою особистістю відхиленої альтернативи, де подія активізує процес переживання і диференціюється на "життєві ситуації", в яких відбувається суб'єкт-об'єктна взаємодія особистості в часі і просторі її життєдіяльності та "суб'єкта життєдіяльності" як характеристики розвитку особистості в часовому вимірі від народження до смерті; проблему прийняття рішень з позиції оцінки наслідків відхилення чи прийняття життєвих альтернатив в аспекті усвідомлення зрілою особистістю суб'єктивної цінності й корисності відхиленої альтернативи та ін. які дають можливість розглядати проблему відхилених життєвих альтернатив у різних концептуальних положеннях.

На думку науковців, психологічними чинниками розвитку усвідомлення відхиленої альтернативи зрілою особистістю виступають сформовані здібності до самооцінювання, психологічна готовність до самовизначення, особистісне самовизначення, самоволодіння, самопізнання тощо.

Таким чином, теоретичний аналіз проблеми особливостей усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю дозволяє визначити психологічні механізми, засоби, чинники та імовірні умови усвідомлення, реалізація яких забезпечить вирішення проблеми усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю. Водночас виникає потреба в експериментальному дослідженні особливостей усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив.

У другому розділі – "Емпіричне дослідження особливостей усвідомлення відхилених життєвих альтернатив у дорослому віці" – відображено загальну стратегію експериментального дослідження, обґрунтовано систему діагностичних методик, визначено психологічні чинники та умови усвідомлення відхилених життєвих альтернатив у дорослому віці, визначено емоційно-ціннісну та когнітивну рефлексію як чинник усвідомлення відхилених життєвих альтернатив дорослою людиною.

Дослідження особливостей усвідомлення відхилених життєвих альтернатив на етапі дорослості здійснювалося за такими основними змістовими блоками: *I блок* – дослідження та констатація психологічних чинників усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи; *II блок* – дослідження психологічних умов формування усвідомлення відхилених життєвих альтернатив на етапі дорослості.

Констатувальний експеримент здійснювався на загальній вибірці досліджуваних чисельністю 183 особи – це студенти заочної форми навчання Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка. Групи виділялись на основі виокремлених О.І.Степановою макроперіодів в інтелектуальному розвитку дорослої людини. Автором визначено 3 макроперіоди в інтелектуальному розвитку дорослої людини, які різняться темпами розвитку пам'яті, мислення, уваги та інтелекту в цілому (віковий аспект). Розроблена авторська анкета, побудована з урахуванням критеріїв усвідомленого вибору чи пасивного прийняття події, на основі яких відбувався відбір досліджуваних. За результатами анкети створено репрезентативну вибірку з 90 досліджуваних (n=30 з кожного макроперіоду ранньої дорослості).

За результатами констатувального дослідження визначено психологічні чинники усвідомлення особистістю відхилених життєвих альтернатив за інтелектуальним критерієм. Так для досліджуваних, які знаходяться на першому макроперіоді (експер.гр.1, n – 30), характерними є тенденції до ригідності мислення, недостатності функціонування рефлексії та практичності. Усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи особистістю на другому макроперіоді (експер.гр.2, n – 30) здійснюється з позицій ригідності мислення, недостатності у функціонуванні аналітичної діяльності інтелекту. Водночас відносно сталі показники розвитку творчості особистості та радикалізму засвідчують сприйняття відхиленої життєвої альтернативи досить легковірно та авантюрно з позицій емоційного сприйняття відхиленої життєвої альтернативи. На третьому макроперіоді (експер.гр.3, n – 30) визначаються конкретність та ригідність мислення, домінування емоційної складової. За результатами дослідження інтелектуальних особливостей усвідомлення відхилених життєвих альтернатив було встановлено наявність емоційної дезорганізації мислення, яка притаманна досліджуваним усіх трьох експериментальних груп.

Встановлено, що за емоційно-вольовим критерієм усвідомлення досліджуваним експер.гр.1 притаманна тенденція до емоційної нестійкості (високі показники – 49,9%, низькі – 50,1%), мінливого характеру нормативності поведінки (високі – 66,6%) та чутливість (49,9%), високий рівень тривожності (33,3%) одночасно з тенденцією до середнього рівня самоконтролю та напруженості.

Емоційно-вольові особливості в експер.гр.2 визначаються: емоційною стабільністю (середні показники – 40%), нормованістю поведінки (30%), одночасно спостерігається тенденція до мінливості та схильності до почуттів (низькі показники – 40%), адекватним рівнем чутливості (середні показники – 50%), середнім рівнем тривожності (50%) та тенденцією до самоконтролю (70%) і середнього рівня напруженості (60% досліджуваних). Досліджуваним експер.гр.3 притаманні емоційна нестійкість (середній показник – 49,9%), високий рівень нормованості поведінки (66,6% досліджуваних), високі показники чутливості (66,6%), високий рівень тривожності (49,9%), тенденція до середнього показника самоконтролю (66,7%) та напруженості (49,9%).

Дослідження за критерієм індивідуально-особистісних властивостей дало можливість визначити наступні психологічні чинники відхиленних життєвих альтернатив: гіпоемотивний рівень вираження екстравертованості, збільшена вираженість дезадаптуючих властивостей, гіпоемотивний рівень прояву агресивності та ригідності. Дослідження особливостей усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи з урахуванням характерологічних особливостей засвідчує, що психологічні чинники (екстраверсія, інтроверсія, агресивність та ригідність) мають безпосередній вплив на динаміку усвідомлення та його якісні показники.

Здійснюючи кількісний та якісний аналіз результатів дослідження за критерієм локусу контролю, ми також враховували отримані результати за загальною тенденцією до екстернальності чи інтернальності особистості. Так, за кількісними та якісними показниками РСК нами було встановлено, що 85,7% досліджуваних експер.гр.1 мають стійкі тенденції до екстернального типу РСК і лише 14,3% можна вважати інтерналами; експер.гр.2 має 62,5% досліджуваних екстернального типу, і 12,5% належать до інтернального типу РСК; експер.гр.3 – 60% досліджуваних показали екстернальний тип РСК 20% – результати за інтернальним типом локусу контролю.

Психологічні чинники за критерієм соціальної активності визначалися з позиції існування тих чи інших поведінкових стратегій. У досліджуваних експер.гр.1 найбільш актуальними та критичними (гіпоемотивний рівень) були виявлені такі поведінкові типи: неконформність (26,3%), конфліктність (15,8%), лідерство (10,5%), комунікативність (5,3%). Досліджуваним експер.гр.2 притаманні неконформність (30,5%), конфліктність (13%), лідерство (8,7%). Найбільш актуальними поведінковими формами у межах досліджуваної проблеми в експер.гр.3 були виділені неконформність (42,8%), конфліктність (42,8%), лідерство (28,6%). Встановлено, що такі типи поведінки як неконформність, конфліктність та лідерство, виступають психологічними детермінантами в усвідомленні відхиленних життєвих альтернатив.

Отримані експериментальні результати дали можливість конкретизувати та деталізувати визначені на теоретичному та експериментальному етапах психологічні чинники усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи у досліджуваних на етапі дорослості: екстернальність, ригідність та конкретність мислення, емоційна дезорганізація мислення, недостатність інтересу до аналітичної та інтелектуальної діяльності, радикалізм, завищена самооцінка, низька толерантність до фрустрації, фантазійне сприйняття оточуючої дійсності,

жорстокість, чуттєвість, тривожність, депресивність, вразливість, емоційна нестійкість, мінливий характер нормативної поведінки, наявність самоконтролю та напруженості, яка його детермінує, коефіцієнт інтелекту до 100 та від 130.

Визначено психологічні умови усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю: цілеспрямованість, змістовність, самореалізація, самоконтроль, відповідальність, саморефлексія та самоідентифікація. За результатами констатувального дослідження було визначено рівні усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи: низький – визначає здатність особистості до окреслення відхиленої альтернативи, водночас не передбачає втілення життєвих виборів, що взаємопов'язані з життєвою альтернативою; середній – визначає здатність не тільки усвідомити, але й відрефлексувати життєву альтернативу і визначити певні життєві рішення та вибори, пов'язані з її відхиленням; високий – характеризує сформованість особистісної ідентифікації та саморефлексії як здатність до усвідомлення (визначити альтернативу як внутрішній об'єкт) та саморефлексії (визначити в альтернативі як об'єкти власного спостереження та усвідомлення суб'єктивно значущі якості і привласнити їх, зробити їх структурою внутрішнього Я). Отже, усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи – не констатація її існування, а прийняття особистістю життєвої альтернативи як складової власної Я-концепції.

За результатами констатувального дослідження нами розроблена процесуально-динамічна модель усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи зрілою особистістю (рис. 1). Визначено *компоненти* усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи: усвідомлення та рефлексія. Відповідно до визначених компонентів нами виділені *критерії*: емоційно-ціннісна та когнітивна рефлексія, суб'єктивна наративізація, особистісні стратегії, часова локалізація усвідомлення. Показниками критеріїв виступають такі *типи суб'єктивного наративу*, як: симптоматичний, захисний, магічний, метафоричний. Тенденціями до формування того чи іншого типу суб'єктивного наративу виступають сформовані особистісні стратегії усвідомлення.

На основі експериментальних результатів з визначення психологічних чинників та умов усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи визначено типи особистісної організації: особистість раціонального типу, яка характеризується високим рівнем інтелектуального розвитку (коефіцієнт інтелекту більше 130); спрямованістю, емоційною стійкістю, прагматичністю, самоконтролем, інтернальністю, адекватною самооцінкою; особистість емотивного типу, що має середній рівень інтелектуального розвитку (коефіцієнт інтелекту до 100), характеризується екстернальною спрямованістю, емоційною нестійкістю, схильністю до фантазувань (розвинена уява), тривожністю, неадекватною самооцінкою; особистість акмеологічного типу характеризується високим рівнем інтелектуального розвитку (коефіцієнт інтелекту від 100 до 130), екстернальною спрямованістю, емоційною стійкістю, адекватною самооцінкою.

Експериментальне дослідження і теоретичні узагальнення дали можливість визначити чинники та констатувати умови за яких відбувається усвідомлення і на їх основі окреслити зміст та розробити модулі програми психологічної допомоги особистості дорослого віку в усвідомленні відхилених життєвих альтернатив.

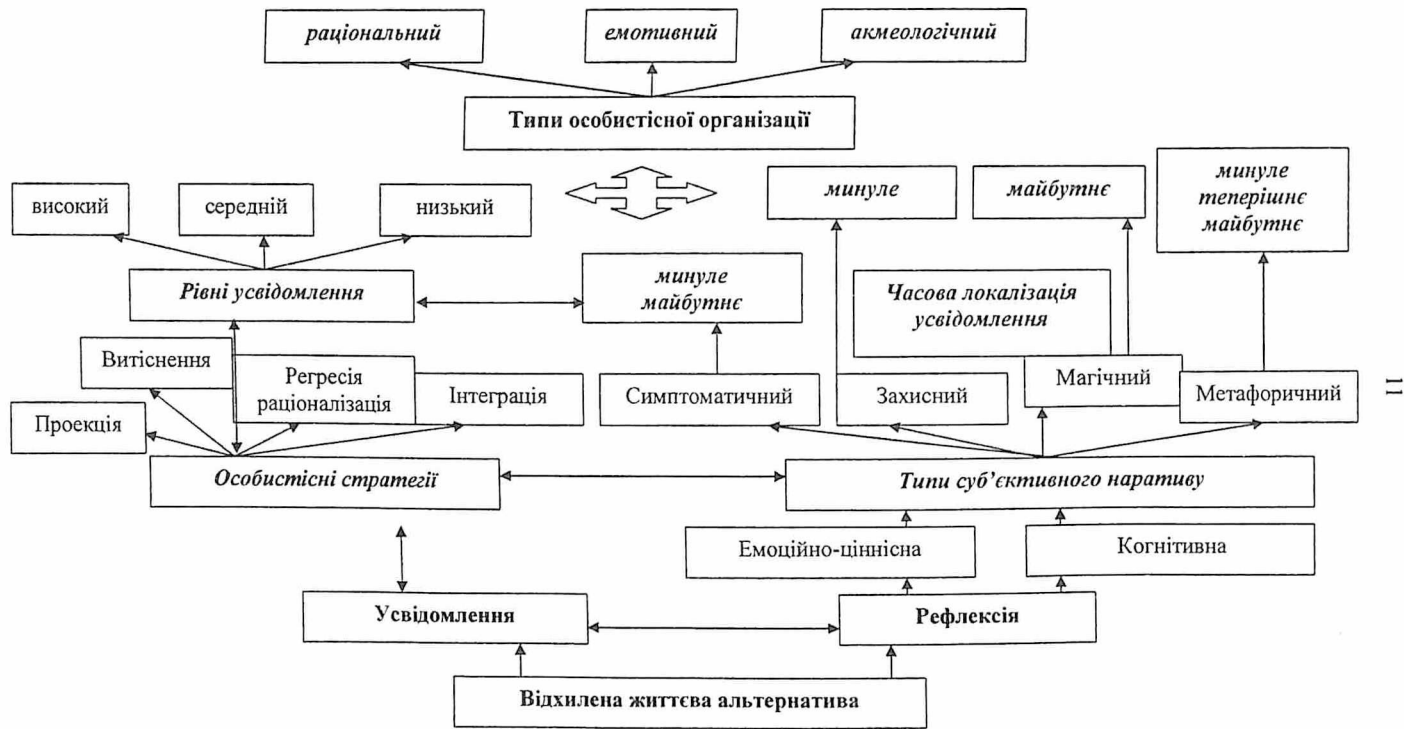

Рис. 1. Процесуально-динамічна модель усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи зрілою особою

У третьому розділі – "Психологічна допомога особистості дорослого віку в усвідомленні відхилених життєвих альтернатив" – представлено результати формульованої частини дослідження, метою якої було методологічне та теоретико-методичне обґрунтування системи психологічної допомоги дорослій особистості у сприянні її розвитку та розкритті особистісного потенціалу шляхом усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи, розроблення структурованої системи психологічної допомоги та експериментальне підтвердження її ефективності. Реалізація мети здійснювалася шляхом поетапного вирішення завдань дослідження, за результатами яких було розроблено та апробовано програму "Психологічна допомога особистості дорослого віку в усвідомленні відхилених життєвих альтернатив", яка включала в себе принципи, методи, форми, прийоми та види психологічної допомоги. Описано специфіку реалізації програми та подано якісний аналіз результатів проведеного формульованого експерименту.

Програма структурно передбачала реалізацію трьох модулів по 36 годин. Реалізація програми здійснювалася у спецкурсі "Практикум з групової психокорекції", розрахованому на 108 годин. З них 18 лекційних, 90 – практичних годин, які були побудовані у формі тренінгу з інтеграцією індивідуальної, групової, психотехнологічної та просвітницької діяльності учасників програми. Заняття проходили протягом 2011–2012 навчального року на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя зі студентами V курсу факультету психології та соціальної роботи (заочна форма навчання) зі спеціальності "Соціальна педагогіка та практична психологія".

Для отримання надійних результатів формульованого експерименту нами були сформовані наступні вибірки: експериментальна група, де реалізовувалася розроблена нами програма (26 осіб розподілені на підгрупи по 13 осіб); контрольна група, у якій навчання проводилося за традиційною програмою (28 осіб розподілені на підгрупи по 14 осіб).

Методологічним підґрунтям розробки програми психологічної допомоги була інтеграція найбільш поширених в консультативній практиці підходів. Підхід обирався у відповідності до сфери, на яку здійснювався вплив. Когнітивна сфера: раціонально-емотивна терапія А. Еліса, когнітивна терапія А. Бека; поведінкова сфера: поведінкова терапія Дж. Уотсона та Е. Торндайка; сфера свідомості: індивідуальна психологія А. Адлера, гуманістичний психоаналіз Е. Фрома; сфера самосвідомості: гештальттерапія Ф. Перлза, нарративна терапія М. Уайта, Ф. Кампса, клієнтцентрована терапія К.Роджерса. За результатами формульованого дослідження було розроблено алгоритм психологічної допомоги який поетапно розкривається у груповій, індивідуальній та змішаній формах психологічної допомоги (рис. 2).

Визначено, що психологічна допомога з активізації та формування усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив становить систему цілеспрямованого та спеціально організованого впливу на сферу свідомості особистості, розширення можливостей її свідомості та активізацію її внутрішніх психологічних ресурсів до особистісного зростання у процесі усвідомлення.

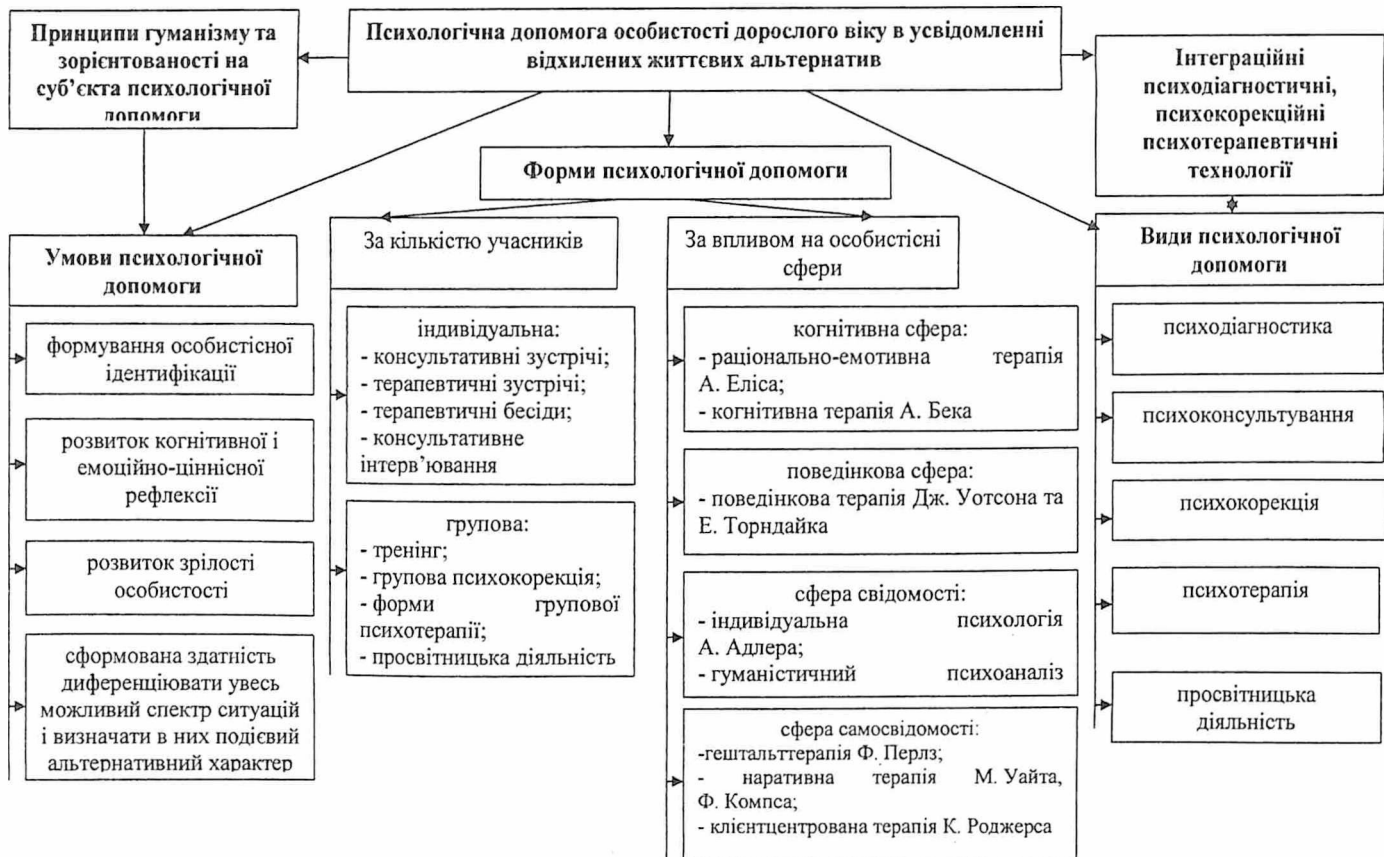

Рис. 2. Модель психологічної допомоги особистості дорослого віку з усвідомлення відхилених життєвих альтернатив

За результатами формувального експерименту встановлено, що відхилена життєва альтернатива – це інтроєкт, який є зовнішнім об'єктом (людина, предмет, явище, ситуація та ін.), що в певний момент життя особистості вплинув на прийняття нею рішення, розв'язання проблемної, конфліктної, стресової ситуації тощо й шляхом інтеріоризації набув внутрішнього неусвідомленого суб'єктивного значення у формі емоційних реакцій, ціннісних установок, думок, операцій, переживань, внутрішніх діалогів та описів. Інтроєкт практично є несвідомим, і саме усвідомлення дає можливість його об'єктивувати та означити. Рефлексія інтроєктованого об'єкта приводить до визначення особистістю життєвої альтернативи та її якісного аналізу. Формування усвідомлення відхилених життєвих альтернатив відбувалося за трьома послідовними етапами. Перший етап передбачав визначення та об'єктивування емоційного сприйняття певної події, вираження ціннісного ставлення до неї та визначення системи цінностей, що підтримують це ставлення й зумовлюють суб'єктивне ставлення особистості до цієї події. Даний процес усвідомлення забезпечує формування емоційної зрілості. Відхилені життєві альтернативи не можна уніфікувати, визначити як зразок, оскільки вони завжди відображають суб'єктивне ставлення й оцінку, а отже, є суто суб'єктивними. Звідси особливістю усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи є її суб'єктивний характер, означення у мовленні, які формуються на основі емоційно-ціннісної рефлексії. Другий етап – це визначення події як альтернативи, що була відхилена самим суб'єктом, та за певних внутрішніх суперечностей не усвідомлена як відхилена й вимагає когнітивного переопрацювання, переосмислення альтернативи, визначення імовірних умов, за яких вона була відхилена і, таким чином, її об'єктивуванню. Третій етап – це інтеграція емоційно-ціннісної та когнітивної рефлексії у створенні смислу, послідовності та неперервності усвідомлення, яке відбувається у формі суб'єктивного нарративу; це встановлення взаємозв'язку між подією та альтернативою шляхом її об'єктивування, тобто від'єднання її від внутрішньої психологічної реальності особистості. Функція нарративу як засобу саморозвитку особистості полягає у знаходженні того змісту досвіду, що особистістю не сприймався. Переосмислення даного змісту веде до цілісного сприймання власного життя та власної особистості. Суб'єктивна нарративізація є показником якісно нового рівня усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи, оскільки дає можливість особистості провести аналіз події в оповідній формі та здійснити її нарративну інтерпретацію.

Реалізація програми передбачала формування поетапного переходу від зафіксованого рівня усвідомлення до наступного з урахуванням психологічних типів особистості (інтелектуальний, емотивний та акмеологічний). Встановлено, що типові характеристики тих чи інших форм особистісної структури змінити досить складно. Водночас за умови сформованого усвідомлення в особистості закріплюються найбільш адекватні до її структури типи суб'єктивного нарративу. Визначено динаміку суб'єктивної нарративізації. Так, в особистостей з інтелектуальним типом спостерігалася зменшення представленості симптоматичних нарративів та збільшення метафоричних; в особистостей з емотивним типом спостерігалася динаміка зменшення симптоматичних та захисних нарративів і збільшення метафоричних; в особистостей акмеологічного типу зменшилася

представленість магічних наративів та збільшилася представленість метафоричних. Встановлено, що достатньо сформованому усвідомленню відхиленої життєвої альтернативи притаманний метафоричний тип суб'єктивної наративізації.

Результативність проведеного формувального експерименту вивчалася на вибірці (експер.гр. (n – 26); контр.гр. (n – 28)) за допомогою: повторного зрізу та порівняння даних на початку та в кінці експериментального дослідження, за результатами якого визначалася динаміка формування усвідомлення відхиленних життєвих альтернатив особистості на етапі дорослості; безпосереднього спостереження у процесі занять за його учасниками та виконанням ними низки запропонованих вправ; самозвітів учасників формувального експерименту, у яких вони фіксували зміни у результаті проведеного тренінгу.

Після завершення формувального експерименту здійснено другий контрольний діагностичний зріз, результати якого порівнювалися із результатами першого зрізу з метою встановлення ефективності розробленої програми психологічної допомоги особистості в усвідомленні відхиленних життєвих альтернатив на етапі дорослості. Отримані результати свідчать про ефективність і доцільність формувальних впливів.

За результатами індивідуально-типологічного опитувальника Л.М. Собчик нами було встановлено динаміку змін за таким шкалами: агресивність, ригідність, сензитивність, тривожність, лабільність (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка індивідуально-типологічних властивостей особистості з відхиленою життєвою альтернативою (за індивідуально-типологічним опитувальником Л.М. Собчик)

№	Шкали	Рівень прояву	Досліджувані (у %)			
			Експер.гр. (n – 26)		Контр.гр. (n – 28)	
			до експер.	після експер.	до експер.	після експер.
1.	Агресивність	(Н)	47,5	51,5	65,2	67
		(ВП)	36,8	37	17,4	19,5
		(ЗВ)	5,2	4,5	0	5,2
		(Г)	10,5	7	17,4	8,8
2.	Ригідність	(Н)	36,9	42,4	34,9	37,8
		(ВП)	52,6	48,2	60,7	54,3
		(ЗВ)	5,3	4,9	0	5,2
		(Г)	5,2	4,5	4,4	2,7
3.	Сензитивність	(Н)	21,1	28,2	13,2	14,7
		(ВП)	26,3	29,7	43,4	45,2
		(ЗВ)	52,6	42,1	39	36,3
		(Г)	0	0	4,4	3,8
4.	Тривожність	(Н)	15,9	24,7	48	49
		(ВП)	52,6	59,2	39	40,8
		(ЗВ)	31,5	16,1	13	10,2
		(Г)	0	0	0	0
5.	Лабільність	(Н)	26,3	32,4	26,2	28
		(ВП)	63,2	59,3	56,4	56,1
		(ЗВ)	10,5	8,3	13	12,4
		(Г)	0	0	4,4	3,5

Отримані експериментальні результати дають можливість вказати, що застосування психологічних технологій з активізації усвідомлення особистістю дорослого віку відхилених життєвих альтернатив позитивно впливає на такі індивідуально-типологічні властивості: тривожність (експер.гр., норма вираженості до експер. – 15,9%, після експер. – 24,7%), сензитивність (експер.гр., норма вираженості до експер. – 21,1%, після експер. – 28,2%), лабільність (експер.гр., норма вираженості до експер. – 26,3%, після експер. – 32,4%). Відбулися позитивні зрушення у збільшенні кількості досліджуваних з нормою вираженості агресивності (експер.гр., до експер. – 47,4%, після експер. – 51,5%) та ригідності (експер.гр., до експер. – 36,9%, після експер. – 42,4%).

Встановлено особливості впливу вікової динаміки на усвідомлення відхилених життєвих альтернатив та специфіки психологічної допомоги. Найбільшої ефективності своєчасна психологічна допомога з усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи (втрата, розлучення, смерть тощо) набуває на ранніх етапах дорослості. Саме усвідомлення забезпечує формування здатності чітко визначати відхилену життєву альтернативу, а сформована рефлексія забезпечує усвідомлене ставлення до неї. Дещо іншого характеру психологічна допомога набуває на третьому етапі ранньої дорослості. Йдеться про обмежені можливості пластичності інтелектуальної діяльності, усталену ригідність у баченні подій власного життя та відхилених альтернатив, певну їх стереотипізацію, яку складно корегувати. Психологічна допомога буде швидше зорієнтована на індивідуальну роботу та надання підтримки в усвідомленні відхилених життєвих альтернатив. Особливого значення психологічна допомога набуває на другому етапі ранньої дорослості, яка збігається із кризою середини життя і значно підсилює бачення подій життя та диференціацію їх на альтернативи. Саме для даних досліджуваних значну роль має групова робота, де вони можуть не лише розкритися та бути більш сприйнятливими до пропрацювання у корекційному або консультативному режимах, але й отримати досвід чути інших і порівнювати власне бачення тієї чи іншої альтернативи і подію, яка з нею пов'язана, що виступає значним показником зрілої особистості.

Своєчасна психологічна допомога з урахуванням особливостей усвідомлення (психологічних чинників, умов, вікових макроперіодів дорослості, форм та засобів) відхилених життєвих альтернатив забезпечує особистісне зростання та розширення можливостей особистості до зрілого ставлення у плануванні власного життя та до самореалізації впродовж життєвого шляху.

ВИСНОВКИ

1. Теоретичний аналіз проблеми усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи дозволив встановити, що відхилення життєвих альтернатив зумовлюється зрілістю (психологічна, психофізіологічна, психічна, особистісна) особистості та забезпечується усвідомленням, що здійснюється за допомогою соціальної перцепції, симптомокомплексу усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи, нарративної ідентифікації.

2. Психологічними чинниками усвідомлення відхилених життєвих альтернатив є: когнітивні особливості (рівень інтелекту, ригідність, конкретність,

абстрагування, аналітичність, радикалізм, емоційна дезорганізація когнітивної сфери); емоційні особливості (емоційна стабільність, емоційна дезорганізація, мінливість та схильність до почуттів, чуттєвість, самоконтроль, напруженість); інтернальність/екстернальність; "Я-концепція" (існування руйнівного Я); ідентичність Я відхиленій життєвій альтернативі, психологічні властивості: агресивність, фрустрованість, тривожність, поведінкові стратегії особистості.

Психологічними умовами усвідомлення відхиленних життєвих альтернатив зрілою особистістю є: формування особистісної ідентифікації, розвиток когнітивної та емоційно-ціннісної рефлексії, розвиток зрілості особистості (сформованість цілеспрямованості, змістовності, тенденцій до самореалізації, самоконтролю та відповідальності), сформована здатність диференціювати увесь можливий спектр ситуацій і визначати в них подієвий альтернативний характер.

3. На основі теоретичного та експериментального дослідження розроблено процесуально-динамічну модель усвідомлення відхиленої життєвої альтернативи зрілою особистістю. Основними визначеними особливостями є: розвиненість радикального ставлення до альтернатив життя, зокрема з позиції аналітичного мислення та осмислення відхиленої життєвої альтернативи, прагнення до отримання додаткових джерел інформації як із внутрішніх аспектів функціонування власного Я (здатність до рефлексії), так і оцінки зовнішніх тенденцій; здатність до сприйняття нововведених ідей та поглядів і зміни тієї чи іншої альтернативи; орієнтація на факти і аналіз зовнішніх позицій, які внутрішньо визначаються як авторитетні. Основними критеріями усвідомлення є критерій усвідомленого вибору, критерій пасивного сприйняття події або підкорення особистості у прийнятті тієї чи іншої події певним об'єктивним обставинам. Визначено, що відхилена життєва альтернатива – це інтроєкт, який є зовнішнім об'єктом (людина, предмет, явище, ситуація тощо), що в певний момент життя особистості вплинув на прийняття нею рішення, розв'язання проблемної, конфліктної, стресової ситуації тощо і шляхом інтеріоризації набув внутрішнього неусвідомленого суб'єктивного значення у формі емоційних реакцій, ціннісних установок, думок, операцій, переживань, внутрішніх діалогів та описів. Інтроєкт практично є несвідомим, і саме усвідомлення дає можливість його об'єктивувати та означити. Рефлексія інтроєктованого об'єкта приводить до визначення особистістю життєвої альтернативи та її якісного аналізу.

4. Розроблена система психологічної допомоги з активізації та формування усвідомлення зрілою особистістю відхиленних життєвих альтернатив – це система цілеспрямованого та спеціально організованого впливу на сферу свідомості особистості, розширення можливостей її свідомості та активізацію її внутрішніх психологічних ресурсів до особистісного зростання у процесі усвідомлення. Алгоритм та модель психологічної допомоги зумовлюються психологічною динамікою особистісних змін в усвідомленні відхиленних життєвих альтернатив.

Перспективою подальшого дослідження є вивчення особливостей усвідомлення особистістю відхиленних життєвих альтернатив у підлітковому та юнацькому віці, а також на етапі геронтогенезу. Виявлення можливостей усвідомлення засобами наративізації не лише альтернатив власного життя, але й альтернатив, що описані засобами художнього мистецтва.

Основний зміст дисертації представлено у таких публікаціях автора:

1. Михайлова О. І. Аналіз усвідомлення особистістю життєвого шляху на етапі дорослості / О. І. Михайлова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Д. Максименка. – 2008. – Т. 9. – Ч. 5. – С. 66–69.
2. Михайлова О. І. Особливості відхилення життєвих альтернатив та здійснення життєвих виборів зрілою особистістю / О. І. Михайлова // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧДПУ, 2010. – Вип. 82. – Т. 2. – С. 45–48.
3. Михайлова О. І. Особливості переживання відхиленої життєвої альтернативи дорослою людиною / О. І. Михайлова // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих науковців "Теоретичні та практичні проблеми розвитку та реалізації потенціалу особистості" (30 квітня 2009 року, м. Одеса). – СМІЛ, 2009. – С. 155–158.
4. Михайлова О. І. Особливості та взаємодетермінованість усвідомлення життєвих альтернатив та кризи дорослого віку / О. І. Михайлова // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – К., 2010. – Т. 11. – Вип. 3. – С. 223–229.
5. Михайлова О. І. Особливості та значення особистісної ідентифікації в усвідомленні відхилених життєвих альтернатив у дорослому віці / О. І. Михайлова // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – К., 2011. – Т. 11. – Вип. 4. – С. 44–52.
6. Михайлова О. І. Психологічна специфіка та особливості усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив / О. І. Михайлова // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Д. Максименка. – К., 2009. – Т. 11. – Ч. 4. – С. 234–244.
7. Михайлова О. І. Психологічні детермінанти відхилених життєвих альтернатив / О. І. Михайлова // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – К., 2009. – Т. 11. – Вип. 2. – С. 144–151.
8. Михайлова О. І. Розгляд відхиленої альтернативи в контексті прочитання теорії когнітивного дисонансу / О. І. Михайлова // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – К.; Ніжин: Видавництво НДУ; ДС "Міланік", 2007. – Т. 10. – Вип. 1. – С. 39–41.
9. Михайлова О. І. Специфіка та психологічна сутність концепту "життєва альтернатива" у функціонуванні зрілої особистості / О. І. Михайлова // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧДПУ, 2008. – Вип. 59. – Т. 2. – С. 47–51.
10. Михайлова О. І. Специфіка психологічної допомоги особистості в усвідомленні відхиленої життєвої альтернативи / О. І. Михайлова // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – К., 2011. – Т. 11. – Вип. 5. – С. 341–348.
11. Михайлова О. І. Теоретичний аналіз проблеми усвідомлення відхилених життєвих альтернатив зрілою особистістю / О. І. Михайлова // Матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (12–13 квітня 2010 р., м. Харків). – Харків : ООО "Ріф", 2010. – С. 221–224.

12. Михайлова О. І. Феноменологічний аспект життєвої альтернативи у функціонуванні зрілої особистості / О. І. Михайлова // Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. академіка С. Д. Максименка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 7. – Вип. 20. – Ч. 2. – С. 20–24.

АНОТАЦІЇ

Михайлова О.І. Особливості усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2012.

Дисертаційне дослідження присвячене особливостям усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив. Доведено, що усвідомлення відхилених життєвих альтернатив носить процесуально-динамічний характер і забезпечується рефлексією та суб'єктивною наративізацією, конкретизується часовою локалізацією та реалізується в особистісних стратегіях (проекція, витіснення, регресія/раціоналізація, інтеграція), якісно-кількісні характеристики яких встановлюються рівнями усвідомлення та обумовлюються віковими показниками розвитку зрілості особистості на етапі дорослого віку. Визначено, що відхилені життєві альтернативи та рівень їх усвідомлення впливають на спрямованість особистості (за інтелектуальним, емотивним, акмеологічним типами) і визначають тенденції до подальшого життєвого планування. Формування особистісної ідентифікації, розвиток когнітивної та емоційно-ціннісної рефлексії, розвиток зрілості (цілеспрямованість, змістовність, самореалізація, самоконтроль, відповідальність), диференціація спектру ситуацій виступають необхідними умовами та складовими системи психологічної допомоги особистості дорослого віку з усвідомлення відхилених життєвих альтернатив.

Обґрунтовано та експериментально перевірено програму психологічної допомоги з активізації та формування усвідомлення зрілою особистістю відхилених життєвих альтернатив, методологічною основою якої є інтеграція екзистенційного, феноменологічного та діяльнісного підходів.

Ключові слова: свідомість, відхилена життєва альтернатива, емоційно-ціннісна рефлексія, когнітивна рефлексія, суб'єктивний нарратив, зрілість, дорослий вік, психологічна допомога.

Михайлова О.И. Особенности осознания зрелой личностью отклоненных жизненных альтернатив. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2012.

Исследование проблемы осознания отклоненных жизненных альтернатив зрелой личностью осуществлялось с позиций переосмысления роли сознания в

жизнедеятельности личности на этапе зрелости и приобретения ею зрелости как качественной характеристики функционирования в системе межличностных взаимодействий.

Теоретический анализ проблемы позволил определить типы зрелости личности и специфику осознания, в частности через социальную перцепцию, симптомокомплекс осознания отклоненной жизненной альтернативы, нарративной идентификации. Отсутствие интеграции экзистенциального, феноменологического и деятельностного подходов в понимании особенностей осознания отклоненных жизненных альтернатив детерминирует потребность в решении исследуемой проблемы и указывает на ее нерешенность в современной психологической науке.

Эмпирическое исследование проблемы дифференцировалось на констатирующий и формирующий этапы, которые дали возможность определить факторы и условия осознания, экспериментально подтвердить процессуально-динамический характер осознания отклоненных жизненных альтернатив, разработать и апробировать модель психологической помощи личности с соответствующей алгоритмизацией ее реализации.

В диссертационном исследовании было установлено, что отклоненные жизненные альтернативы и уровень их осознания влияют на направленность личности (по интеллектуальному, эмотивному, акмеологическому типам) и определяют тенденции дальнейшего жизненного планирования. Формирование жизненной идентификации, развитие когнитивной и эмоционально-ценностной рефлексии, развитие зрелости (целенаправленность, содержательность, самореализация, самоконтроль, ответственность), дифференциация специфики психологических ситуаций выступают необходимыми условиями и составляющими системы психологической помощи личности взрослого возраста по осознанию отклоненных жизненных альтернатив.

По результатам внедрения программы психологической помощи по активизации и формированию осознания зрелой личностью отклоненных жизненных альтернатив установлены особенности влияния возрастной динамики и специфика психологической помощи. Именно осознание обеспечивает формирование способности четко определять отклоненную жизненную альтернативу, а сформированная рефлексия позволяет осознать отношения к ней. Особое значение психологическая помощь приобретает на втором макропериоде ранней зрелости, который значительно усиливает видение событий жизни и дифференциацию их на альтернативы. Именно для данных исследуемых значительную роль имеет групповая работа.

Своевременная психологическая помощь с учетом особенностей осознания (психологических факторов, условий, возрастных макропериодов зрелости, форм и средств) отклоненных жизненных альтернатив обеспечивает личностный рост и расширение возможностей личности относительно зрелого отношения в планировании собственной жизни и самореализации в течение жизни.

Ключевые слова: сознание, отклоненная жизненная альтернатива, эмоционально-ценностная рефлексия, субъективный нарратив, зрелость, взрослый возраст, психологическая помощь.

Myhajlova O.I. The Peculiarities of the Mature Personality's Comprehension of Deflected Life Alternatives. – Manuscript.

The dissertation for a Candidate degree in psychology sciences on the specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – National Pedagogical Drahomanov University, Kyiv, 2012.

Dissertation research is devoted to the peculiarities of the mature personality's comprehension of deflected life alternatives. It is proven that the comprehension of the deflected life alternatives has the process-dynamic nature, is provided by the reflection and the subjective narration, is focused by the temporal localization and become real in the personal strategies (projection, suppression, regression/rationalization, intergration), the qualitative/quantative features of which are established by the levels of comprehension and are determined by the age indexes of personal maturity development at the stage of adulthood. It is defined that the deflected life alternatives and the level of their comprehension influence the personal orientation (by intellectual, emotional, acmeological type) and determine the trends for the further life planning. The personal identification moulding, the development of cognitive and emotional-axiological reflection, maturity development (goal orientation, content-richness, self-actualization, self-control, responsibility), the differentiation of the situational variety are the necessary conditions and components of the system of the pshychological help to the adult personality on the comprehension of the deflected life alternatives.

The program of psychological help for activation and moulding of the comprehension of the mature personality of the deflected life alternatives is substantiated and experimentally validated. The methodological basis of the program is the integration of the existential, phenomenological and activity approaches.

Key words: consciousness, deflected life alternative, emotional-axiological reflection, cognitive reflection, subjective narration, maturity, adulthood, psychological help.

НБ НПУ

100160644

Підписано до друку 26.09.2012 р. Форм
Гарнітура Times New Roman Ум. д
Замовлення № 245

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

8(04631)7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru

